

BALÁZS SÁNDOR

Etnikum, kultúra, politikai opció

Amikor a *Kiáltó Szó* című szamizdat lapot szerkeztettem, megszületett az ötlet: foglalkozzunk a romániai magyar és zsidó kisebbség közötti viszonytal. Interjút akartunk készíteni egy magát mindkét közösséghez tartozónak valló értelmiségivel. Az indító kérdést valahogy így fogalmaztam meg: „A minap zsidó barátommal beszélgettem, nyilván magyarul, hiszen ez mindkettőnk anyanyelve. Közös román ismerősünk jött oda, s azonnal románra fordítottuk a szót. Akkor az ismerős megkérdezte a barátomtól: »Mondd, te (román zsidó vagy magyar zsidó vagy?)« Mire a válasz: »Én zsidó zsidó vagyok.« A kérdésem: lehet-e így kategorizálni: zsidó zsidó, zsidó magyar vagy magyar zsidó?» A választ soha nem tudjuk meg, ugyanis Schwartz Robert barátom ezt az interjút nem tudta elkészíteni a kiszemelt személylyel, az 1989. decemberi eseményekkel tiszavirágéletű szamizdat lapunk megszűnt.

A kérdés azonban továbbra is kérdés marad, érdemes kissé körüljárni. Vajon az önbesorolás szent joga alapján fogadjuk-e el, hogy vannak zsidó zsidók, s tehetünk-e különbséget a zsidó magyar és magyar zsidó között?

Amikor e fogalom-trió tartalmát szemrevételezzük, fel kell vennünk egy segédfogalmat, a *kultúrát*, amibe beleértendő a művelődést kifejező fő eszköz, a *nyelv* is. Lényegében tehát az etnikum — vagyis a származásból, a néphez tartozásból fakadó sajátosságok összessége mint adottság — és kultúra mint jórészt választható, elsajátítható komponens kölcsönhatására kell rákérdeznünk. Így a zsidó zsidó esetében az etnikum szerinti meghatározottság és az ehhez természetesen kötődő szellemi világ között a legnagyobb fokú egyneműség tételezhető, ami nyilván nem zárja ki más kultúra ismeretét (de nem az azonosulást vele). A zsidó magyar terminus azokra vonatkoztatható, akik az eredet szerinti köteleket az áthasonított szellemi javak elé helyezik, akikben a etnikumnak megfelelő kultúra csak elkeveredik a befogadott, magukénak vallott értékekkel. A magyar zsidó kifejezés talán azokra illik, akikből az etnikai kapcsolódást — a hozzá illeszthető művelődési dimenziókkal együtt — elhalványítja a magaválasztotta (vagy esetleg már a beleszületéssel, neveléssel kapott) másik — esetünkben a magyar — nemzetiségi kultúra. Persze ez a skála nem tisztán a racionalitás fokozatait, hanem az érzelmi töltet szintjét is jelzi, valamely kultúra közelsége vagy távoli volta emocionális azonosulást, illetve eltávolodást is jelent az adott műveltséget hordozó népcsoporthoz viszonyítva.

A művelődés mellett azonban — s ez a mi elemzésünkben lényeges — van még egy faktor, a politikai opció, amely ugyancsak vonzó vagy taszító erőt fejthet ki. Ezzel az új elemmel a két dimenziós (etnikum-kultúra) láttatást háromdimenzióssá formáltuk.

E talán hosszúra nyúlt elméleti bevezető után hadd szálljunk le a fogalomelemző teória szintjéről a mindennapi élet talajára, vegyünk

egy paradigmát, s ezen keresztül próbáljuk meg átvilágítani e szövevényes viszonyt. Kiválasztott személyünk Hegedűs Nándor. A félreértések elkerülése végett azonban már most leszögezzük: nem mindenki számára követendő példának szerelnök bemutatni e politikus-irodalmár életpályáját, mert ha ezt tennők, akkor a magyarságba való asszimilálódást emelnők az egyetlen lehetőség szintjére. Hegedűsre ugyanis akár az is ráillik, hogy a magyar-zsidóságából a teljes magyarrá válás felé tartott. Személye nem ezért, hanem azért paradigmaticus, mert rajta keresztül szemléltetni lehet a politikai opció súlyát ebben a kérdéskörben, illetve ezen túlmenően a két világháború közötti magyar és zsidó politikai kurzusok viszonyulását a Hegedűs-választotta alternatívához.

Hegedűs Nándor nevét, furcsa módon, az utókor szinte kizárólag tollforgatóként — újságíróként, irodalomtörténészként — tartja számon.¹ Pedig, *politikus* is volt a javából. Az 1884-ben Nagyváradon született Hegedűs Budapesten bölcsészszakot végzett, tanári pályára készült, de 1918-tól a *Nagyvárad* című lap főszerkesztője lett. Két maradandó irodalomtörténeti munkát közölt Ady Endre Nagyváradon töltött éveiről, *Ady Endre Nagyváradon* (1956), *Ady Endre nagyváradai napjai* (1957), de az Ady-kutatásait csak hetven éves kora után gyümölcöztette; azután, hogy a 40-es évek elején Budapesten telepedett le. A húszas-harmincas években mindenki a *politikust*, a *politikai publicistát* tisztelte benne, a *Magyar Kisebbség* című lugosi szemlében megjelent elemzéseiről² vagy a *Pesti Napló*ban névtelenül írt állandó rovata³, továbbá a nagyváradai lapokban *Megjegyzések* címmel közölt névtelen jegyzetei ugyancsak a *politikus* Hegedűs névjegykártyái. S e politikai aktivitás visszanyúl az első világháború előtti, majd közvetlenül az utáni évekre. Igaz, ekkor a „helyi,” nem az országos politikát folytatta, 28 évesen tagja Nagyvárad törvényhatósági bizottságának, majd a hatalomváltás után a városi tanács szinügyi és pénzügyi bizottságában — a korabeli értékelések szerint — éles hangon védelmezte a magyar színház érdekeit. Az Országos Magyar Párt munkájába hamar bekapcsolódott, a Bihar megyei tagozat alelnöke; Biharban háromszor egymás után — 1928-ban, 1931-ben és 1932-ben — beválasztották a román parlamentbe; 1933-ban önként visszalépett, hogy a fiatalok szóhoz jussanak a törvényhozásban.

Érdemes felvillantani néhány mozzanatot a képviselőházi szerepléséből. 1929-ben feltűnést keltett a gyulafehérvári határozatokban tett ígéretekről és a békekonferencián előírt kisebbségi jogokról elhangzott felszólalása. Fellépett az időközi bizottságok hatáskörét növelő javaslat ellen, ez ugyanis csorbította a közössége önkormányzatát; bírálta a közigazgatási törvényt, amelyről azt állította, hogy csődött mondott. Tiltakozott a magyarok, főleg a magyar vasutasok tömeges elbocsátása ellen; javaslatot tett a nyugdíjtörvény módosítására. Parlamenti munkásságát kortársai így jellemezték: „Nem nyugodott, amíg az irattárakból elő nem kerültek a bürokrácia közönye miatt hónapokon át elintézetlenül heverő magyar tisztviselők, nyugdíjasok, kereskedők és iparosok egzisztenciális aktái.”⁴ Sérelmezte az anyanyelvhasználat korlátozását, a feliratok kétnyelvűségének betiltását, holott — mint mondotta — választások alkalmával a román pártok kizárólag magyar nyelvű röpiratokkal és falragaszokkal akartak magyar választókat toborozni. Kiállt az ellen, hogy a prefektusok önkényesen egyesíthetnek több román- és magyarlakta falut, s ezeknek a vezetéséből kihagyják a magyarokat. Politikai publicisztikája is ilyen fogantatású volt. Hogy csak egy-két példát említsünk: ő, a magyar-zsidó, védelmébe vette a katolikus és

református iskolákat Onisifor Ghibu támadásai ellen.⁵ Egy másik írása⁶ azt taglalja, hogyan semmizik ki a kisebbségi magyarokat Romániában, ugyanis a „román nemzeti érdek szempontjából veszélyes elemek” a törvényes intézkedések szerint nem birtokolhatnak ingatlant, s a magyarokat könnyen ebbe a kategóriába sorolják. A következtetése beszédes: „mentsd meg a nemzeti vagyont, és ne kövess el bűnt sem magad, sem nemzeted ellen”.⁷ Itt nyilván *saját* nemzetéről szól, amellyel a legnagyobb mértékben közösséget vállalt.

A Magyar Párt nem véletlenül küldte a parlamentbe, ennek az etnikai alapon szervezett pártnak a politikáját következetesen képviselte. A korabeli jellemzéssel feltétel nélkül egyetérthetünk: „Az erdélyi magyarság sorsának átélése nyilvánul meg minden, az igazság erejével ható parlamenti beszéde alkalmával...”⁸ S hozzátehetjük: nem csak beszédeiben. A kisebbségi érdekképviselő felvállalása igazolja, hogy a saját etnikai kötődése valóban a *választott* nemzetiségi azonosulása mögé került. Így a kategorizálásunk szerint messzemenően a magyar-zsidó státus jellemezte, sőt ezen belül is a *magyar* minőség hangsúlyozása.

Talán valamiféle következtetés kikerekedik ebből az egyedi esetből: a politikai opciók tekintetében mintha könnyebb volna az etnikumközi közeledés, sőt beleszervesülés azokba, akik hasonlóképpen érzik a diszkrimináció terhét. A kisebbségi sors a politika zónájában hamar tudatosíthatja az összefogás szükségességét vagy akár az érdekközösség vállalását, s a súlyánál fogva nagyobb kisebbség — az eredményesebb érdekképviselő reményében — nagyobb vonzerőt jelent az önmagában erőtlenebb etnikum felé, mint fordítva. Így a zsidó-zsidótól a magyar-zsidóig vezető út a politikum erőterében mintha jobban ki lenne kövezve, mint más zónákban. Azt persze nem állíthatjuk, hogy a művelődés gravitációs mezejétől teljesen függetlenül volna ez a „politikai asszimiláció”. Bár Hegedűs Nándornál úgy tűnik, mintha a magyar művelődési *értéktermelő* munkálkodása időben követte volna a *politikai* aktivitását, a kettő között aligha tételezhetünk fel szakadást. Tisztán csak politikailag nemigen azonosulhat valaki is egy etnikailag más népcsoporttal anélkül, hogy ugyanakkor ne közeledne annak szellemi-lelki arculatához. Hegedűs még az időskori Ady-tanulmányai előtt mélyen benne élt a magyar művelődés forgatagában. Elég annyit mondani, hogy hallatta szavát a kisebbségi magyarság sorsát — a közvetlen politikai implikációkon túl is — érintő vitákban. Utaljunk itt arra, hogy a Makkai-féle „nem lehet” körüli eszmecserebe az első közt kapcsolódott be,⁹ s emlékezetes vitacikkei jelentek meg Jászi Oszkár elképzelései kapcsán.¹⁰

Persze a képlet, miszerint az analóg társadalmi helyzetűeknek a politikai hozzáidomulása a sorstársakhoz általában zökkenőmentes, nem általánosíthatók. Az Országos Magyar Pártnak a zsidó magyarokhoz vagy magyar zsidókhöz való viszonya más volt, mint a zsidó zsidó közösség véleménye ugyanerről. Hegedűs Nándor alapállása e tekintetben is példaértékű.

Az a párt, amelynek Hegedűs tagja volt, megértő-befogadó gesztusokkal fordult a magyar anyanyelvű erdélyi zsidókhöz. A párt 1924-ben Brassóban tartott nagygyűlésén Barabás Béla határozati javaslatot terjesztett elő, ennek a lényege az volt, hogy az erdélyi zsidókat — amennyiben hűek maradtak a magyar anyanyelvükhöz, műveltségükhöz és régi magyar szokásaikhoz — a romániai magyarság integráns egységébe tartozóknak kell tekinteni. Így az OMP elvárja, hogy ezek a zsidók bekapcsolódjanak a párt tevékenységébe. A brassói nagygyűlésen

több magyar zsidó kifejezte egyetértését ezzel a véleménnyel, Leitner Mihály például kijelentette, hogy a magyar zsidó magyar akar maradni, és hiába tiltják el a magyar iskolától, ettől eltántorítani a zsidóságot nem lehet.

Az OMP — mondhatjuk így: — elméleti folyóirata, a *Magyar Kisebbség* következetesen ezen a vonalon haladt. Leitner Mihály, Gombos Benő vagy Neumann Miksa ott szerepelt a munkatársai között. Emiatt még konfliktusba is keveredett egy katolikus pappal, aki a szemle „zsidó-barátsága” miatt visszamondta az előfizetést. Jakabffy Elemér levele¹¹ és az e körül kialakult eszmecsere kiválóan jellemezte azt, hogy a brassói nagygyűlés állásfoglalását mennyire komolyan érvényesíteni akarta a párt.

Ott volt azonban a másik oldal is, a zsidó zsidónak nevezett mentalitás. Míg Nagyváradon Hegedűs Nándor, Lugoson Jakabffýék a „brassói szellemet” terjesztették, a Kolozsváron megjelenő *Új Kelet* határozottan visszautasította a Magyar Párt felajánlott jobbját.¹² Meghirdette a „csak egymás mellett, de nem egy táborban” jelszót. Fischer József, a Zsidó Nemzeti Szövetség elnöke úgy nyilatkozott, hogy a Brassóban felszólaló zsidók nem a, zsidóság nevében beszéltek, nekik vajmi kevés érintkezési pontjuk van ezzel az etnikummal. (Lám csak, a magyar zsidó és zsidó zsidó gondolkodásmód közötti különbség.) A Barabás-féle határozatot egyenesen rombolónak tartotta, mivel ellentéteket szít a nacionalista és az asszimiláns zsidók között. Megszólalt Eisler Mátyás, kolozsvári főrabbi is:¹³ szerinte egyenesen politikai öngyilkosság lenne, ha az erdélyi zsidóság politikailag felszívódna a Magyar Pártba; a zsidó etnikumnak ugyanis saját pártra van szüksége, olyanra, mely fölállalhatja az e népcsoportot érintő kérdéseket (mint például a Palesztina-probléma). Klein Miksa tette fel a pontot az i-re, aki (a mi utólagos kategorizálásunkkal összhangban) kijelentette: „mi már évek óta valljuk, hogy nem vagyunk sem magyarok, sem románok — hanem csak zsidók”.¹⁴

Hegedűs nem lépett fel határozottan a zsidó zsidók részéről jövő ilyen elutasítással szemben, inkább csak magatartásával, közvetett érveivel próbálta igazolni, miért nem járható a hermetikusan körülkerített, magános zsidó út. S ezen a ponton kitapinthatjuk a magyar zsidó állapot felé haladókat minden bizonnyal mindig jellemző szorongás vagy visszafogottság-kényszer gyökereit. Nem ellentmondásmentes ez a pálya, az etnikumot más nemzeti karakterjegyekkel keresztezni óhajtó emberek a különböző lőállásokból rájuk irányuló sortűznek vannak kitéve. Esetünkben támadták őket a cionisták amiatt, miért engedtek zsidóságukból; lövöldöztek rájuk a magyar nacionalisták, akik nem akarták befogadni őket; továbbá (mivel zsidóságukat, ha akarták, sem tudták nemtudati síkon feladni — a származáson ugyanis nem lehet változtatni —, még ha magyar érzelműek, akkor is) ki voltak téve az antiszemita támadásoknak; ugyanakkor a román nacionalizmus részéről a vállalt magyarságuk miatt lehettek céltábla. Frusztrált ez a helyzet, mert az ebben élők még védekezni sem mernek nyíltan az ilyen attak ellen, ezzel ugyanis egy másik irányból jövő ellenszenvet erősítenének.

Mindez elég jól kiérződik Hegedűs politikai-publicisztikai munkálkodásából. Szemléltetésül hadd utaljunk egy sokatmondó epizódra. Goga egyik cikkében szemére veti az erdélyi zsidóknak, hogy ők magyarok. Ez persze globálisan nem áll, de főleg a Budapest vonzkörében, a határmenti városokban élő zsidókra valóban nagy mértékben érvényes

volt. Vaida viszont a parlamentben Gogát marasztalta el amiatt, hogy Bihar megyében olyan listán szerepelt, amelyen mögötte ott volt Weisz Sándor magyarpárti zsidó képviselőjelölt. Goga kivágta magát: „Igen, de az nem volt cionista.” Ehhez a történeteskéhez hozzáfűzi Hegedűs: „Már most igazán nem tudom, mi legyek. Magyar vagy cionista. Mert román aztán igazán nem lehetek, minthogy senkit sem bunkóztott Goga olyan kegyetlenül, mint a bukaresti asszimiláns román zsidó újságírókat.”¹⁵ Persze szónoki a kérdés, hiszen Hegedűs rég választott: magyar zsidó s nem cionista akart lenni. Annál tanulságosabb viszont, hogy ilyen dilemmák elé lehet állítani azokat, akik lépéshátrányban az ő nyomvonalán haladnak.

Politikusunk a romániai *magyarság* jogfosztottsága elleni harcra kötelezte el magát, s ez különös módon mintegy megkövetelte tőle, hogy a *zsidóság* elleni diszkrimináció visszautasítását már ne ugyanilyen élle vállalja. Nehogy a befogadók ellenszenvét váltsa ki ezzel? Nehogy az antiszemita csapjanak le rá? Ki tudja. Zsidó mivoltát mindenesetre sokszor zárójelbe tette, a zsidóként ért sérelmeit nagyobb türelemmel viselte. Elég egyetlen példára hivatkozni: 1927-ben antiszemita diákzavargásokra, pogromra került sor Nagyváradon, feldúlták a zsinagógát, egyebek mellett a *Nagyvárad* című lap szerkesztőségét, a papírokat, iratokat szétszórták az utcán. Hegedűsnek is megvolt a saját kálváriája, meghurcolták, házkutatást tartottak nála. Amikor viszont minderről beszámol,¹⁶ nem a zsidósága miatt őt ért bántalmakként írja le az eseményeket. Inkább általában a demokrácia meggyalázását látta ebben, a *Nagyvárad* szerkesztőségének megrohanása mögött nem annyira a zsidóellenességet hangsúlyozza, inkább azt az alaptalan vádat veri vissza, miszerint ez az újság úgymond akadályozta volna a jóviszony kialakulását Románia és Magyarország között.¹⁷

Parlamenti képviselőnk azonban akkor, amikor a pártja által meghirdetett magyar érdekképviseletet szívvel-lélekkel felvállalta, tulajdonképpen általában a kisebbségi ügyet szolgálta, és — még ha ezt szó szerint nemigen mondta is ki — ebbe beleértette a zsidó minoritást is. A demokrácia játékszabályainak megszegése ugyanis egyaránt érintette a kisebbségi magyart és zsidót, szászt vagy szerbet. Így közvetve nyilván az etnikai kötődéséből ráháruló kötelességének is eleget tett. Ez tanulságos, arra vet fényt, hogy az eltávolodás az etnikai determinánsoktól a befogadott nemzetiség politikai-művelődési aspirációi felé a legkevésbé sem kötelez senkit arra, hogy szembeforduljon — ahogy mondani szokták — saját fajtájával; még csak arra sem, hogy ne legyen ugyanakkor a vele közös eredetűek politikai exponense. Az antidemokratizmus ostromozása, az igazi demokrácia felkarolása ugyanis nem lehet *egyetlen* kisebbség szívügye. Íme, erre egy ékesszóló bizonyíték.

A romániai választási rendszer a két világháború között mindennek nevezhető, csak következetesen demokratikusnak nem. Az úgynevezett prémiumos rendszer megbecstelenítette a demokráciát. A szavazásnál egyenlőség, a mandátumok elosztásánál egyenlőtlenség — ez volt a prémiumrendszer lényege. Az a párt, amelyik az országban leadott öszszavazatoknak legalább 40%-át elvitte, megkapta a mandátumok felét, a mandátumok másik felén pedig osztoztak az egyes pártok — köztük a többséget elért párt is — az országosan szerzett szavazatok arányában. Ez nyilván igen hátrányos volt a kisebb — köztük a nemzetkisebbségi — pártokra nézve. Így, amikor Hegedűs ostromozta a prémiumrendszert, nemcsak a Magyar Párt, hanem mondjuk a Zsidópárt érdekeit is vé-

delmezte. Jelezte, miszerint a bonifikációval román oldalon legfeljebb az történik, hogy ami az egyik román pártnak kijár, azt a másik román párt kapja, a kisebbségi pártok esetében viszont a kisebbséget megillető mandátumot a többség kapja. Így — írja — „egyszerűen ironia, hogy a Zsidópárt 38 565 szavazatából még az antiszemita Cuza-párt is hasznot húzott, és enélkül talán eggyel kevesebb képviselője lenne a parlamentben.”¹⁸

Hegedűs tisztán látta az államhatalmi törekvés lényegét: az erdélyi zsidóságot le akarják választani a magyarságról, de nem azért, hogy önálló entitásként megszilárduljon, hanem hogy miután elvesztette kulturális kötődését, valamilyen módon megszüntessék; ha másként nem, elrománosítással. A zsidó zsidónak nevezett mentalitásban ez a veszély minden bizonnyal nem tudatosodott ekkor kellő mértékben, élni akartak a nekik felajánlott illuzórikus „önálló lét”-tel. 1936-ban lényegig hatoló elemzéssel mutatta meg Hegedűs ennek a román diverziónak az igazi arcát. *Vissza* című írásában¹⁹ végigpásztázza a visszazsidósítást, visszánémetesítést, visszarománosítást, visszaörményesítést, sőt horribile dictu a visszacsehesítést, s nemcsak azt mutatja ki, milyen veszteséget jelent az itt élő magyarságnak ez a sok „vissza”, felcsillantja azt is, hogy a divide et impera legalább olyan káros az erdélyi zsidóságra nézve is. Íme, hogyan vélekedik:

„Kezdetben volt a visszazsidósítás. Ezt elkezdték mindjárt a román imperium hajnalán. A nemzetek önrendelkezési joga címén új elméletet hirdetett a román kormány: mindenki választhat magának nemzetiséget, aki eddig magyar volt. A zsidó nemzetiséget erénnyé avatták, és elismerésben részesült az, aki magát zsidó nemzetiségűnek vallotta. Minthogy pedig ez döcögve és nehezen ment, ennél fogva a szabad bevallást a szelíd nyomás és hatósági kényszer tette változatossá. Az első népszámlálás nyíltan felállította a zsidó nemzetiség rubrikát. A nagy közoktatási reform pedig meghozta a danaidák ajándékát: mindenki oktathat az iskolájában saját anyanyelvén, csupán a zsidó iskolák nyelve lehet román vagy héber. Héber anyanyelvű zsidó azonban nem volt, és így váltak a zsidó iskolák román nyelvűekké, akárcsak ugyanezen törvény alapján a szerzetesi iskolák.”¹⁷

Látható tehát, hogy nem holmi filozemita érzelmű fűtötte azokat, akik a magyar zsidókból zsidó zsidót akartak faragni. Az identitás megőrzése helyett a román zsidóvá, majd perspektivikusan a román románná válás volt a szándék.

Persze ezzel párhuzamosan, s a fasizmus előretörésekor még határozottabban megmutatkozott a tágkebelű befogadás politikájának az ellentéte is, a kitagadás, de a célon ez mit sem változtatott: a románságba való beolvasztással, megsemmisítéssel vagy később eltávozásra kényszerítéssel felszámolni a romániai zsidó zsidó közösséget. Ettől óvta fajtabelieit Hegedűs Nándor.

Egy életpálya felvázolásával megvilágítottunk néhány korba ágyazott, de talán sok vonatkozásban kortalanítható összefüggést. A zsidó mivoltnak mint etnikai összetevőnek a súlypontossá válása vagy a perifériára tolódása azonban nem mutat egyértelműen az asszimiláció felé — mint az Hegedűsnél tapasztalható —, hanem kétirányú mozgás. Sokan a Hegedűsével ellentétes irányban mozdulhatnak el. Mondjuk egy magyar zsidó az Izraelbe való áttelepülés után (vagy mint ahogyan erre volt példa, a zsidóüldözések idején „csak-azért-is” alapon; esetleg a holocaust után, mivel meggyűlöli a zsidóságnak annyi szenvedést okozó azon népcsoportot,

amely felé a beolvadó gesztusát megtette) szintiszta zsidó zsidóvá válhatott, ugyanúgy, ahogy a magyar zsidó leszármazottja előbb-utóbb teljesen elvesztheti eredeti etnikumának rá gyakorolt determináló hatását. A személyiség autonómiájának függvénye, ki milyen pályáíven halad, vagy egyáltalán ki akar-e lendülni eredeti állapotából. Belső meggyőződés ügye ez. De mégsem kizárólag egyszemélyes társadalmi probléma, ugyanis adva van az így-úgy döntő alanyak a környezete, azok, akik valamilyen módon viszonyulnak hozzá. A személyi szabadságot, a nemzetiségi hovatartozás megválasztásának jogát csak akkor lehet igazán tiszteletben tartani, ha az így született döntést azok is elfogadják, akik felé közeledik, vagy akiktől eltávolodik a nemzetisége tekintetében szuverén ember.

JEGYZETEK

1. Az 1969-ben bekövetkezett halálakor Varga József az *Irodalomtörténeti közlemények* 1970. 1. számában megjelent nekrológiájában a lapszerkesztőről, az irodalomtörténészről ír, politikai ténykedéséről csak egy mellékmondat erejéig emlékezik meg: „... a bukaresti parlament Magyar-párti képviselője”. Osvát Kálmán *Erdélyi lexikonában* (1928) sincs szó a *politikus* Hegedűsről,, s a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* nemsokára megjelenő második kötetében sem szerepel a neve mellett ez a minősége. Egyedül a *Bihar-Bihar-megye Oradea-Nagyvárad kultúrtörténete és öreg diákjainak Emlékkönyve* (1933—1937) (a továbbiakban Emlékkönyv) című kiadványban esik több szó politikusi ténykedéséről.
2. 1941-ben *Nincs béke igazság nélkül* címmel foglalta kötetbe.
3. *Erdélyi levelek* címmel jelent meg belőlük gyűjtemény 1941-ben. A továbbiakban EL.
4. Emlékkönyv. 173.
5. *Legyen igazság. Pesti Napló.* 1937. febr. 5. EL 5—14.
6. *Bűn a nemzet ellen. Pesti Napló* 1937. szept. 28. EL 125—129.
7. Uo. 129.
8. Emlékkönyv. 173.
9. Lásd *Nem lehet.* Limes könyvek. 1989. Cseke Péter: *Egy létparadoxon megoldási kísérletei 1937-ben.* 12. 16.
10. Lásd erről Kolozsvári B. Sándor [Balázs Sándor]: *Kisebbségben belülről és kívülről* című írást a *Századvég* 1987. 4—5. számában.
11. Jakabffy Elemér: *Nyílt levél Főtisztelendő Kovács Lajos lelkész Úrhoz. Magyar Kisebbség,* 1925. 8. sz. 285—289.
12. *A Magyar Párt és a zsidóság. Új Kelet,* 1924. dec. 16.
13. Eisler Mátyás: *Részt vehet-e a zsidóság a Magyar Pártban? Új Kelet* 1924. dec. 17.
14. Klein Miksa: *Miként eddig is... Új Kelet.* 1924, dec. 17.
15. Hegedűs Nándor: *Goga Octavian. Pesti Napló.* 1931. április. In: *Nincs, béke... 21.*
16. Hegedűs Nándor: *Amikor a Nagyvárad-ot három hónapra beszüntették.* In: *A Nagyvárad hatvanéves jubileumi Albuma 1870—1930.* Nagyvárad, 1930. 40—44.
17. Érdemes idézni tőle a jóviszony fő feltételére vonatkozó megállapítását: „A két ország közötti jóviszonynak pszichológiai alapfeltétele, hogy az itt levő kisebbség a helyzetével, a bánásmóddal, az egyéni és nemzeti szabadsággal meg legyen elégedve.” (Uo. 68.)
18. Hegedűs Nándor: *A kisebbségek politikai jogegyenlőségének elbukása a választáson.* In: *Nincs béke... 110—111.*
19. Hegedűs Nándor: *Vissza. Pesti Napló,* 1936. aug. 18. EL 36—40.
20. Uo. 36.